

цей вид злочинної поведінки з метою наукового пізнання її сутності й змісту, особливостей детермінації та розробки диференційованих заходів протидії.

Література

1. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. - М.: Большая Российская энциклопедия; СПб: Норинт, 1998. - 1456 с.

2. Жеребкін В.Є. Логіка: Підручник для юридичних вузів і факультетів / 3-є вид., стереотипне. - Х.: Основа, 1999. - 256 с.

3. Зелінський А.Ф. Кримінологія. Навчальний посібник / А.Ф. Зелінський. - Х.: Рубікон, 2000. - 428 с.

4. Кашкаров О.О. Алкоголізм та наркоманія як фактор детермінації вбивств з сексуальних мотивів / О.О. Кашкаров, О.Б. Шигонін // Форум права. - 2010. - № 4. - С. 453-457. - [Електронний ресурс]: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2010-4/10koozcm.pdf>

5. Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений / Л.Н. Кривоченко. - Х.: Вища шк., 1983. - 129 с.

6. Музика А.А., Горбата О.І. Про класифікацію злочинів // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. - К.: КІВС, "МП Леся". - 2002. - С. 42-49.

7. Настільна книга слідчого. (Науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів) / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. - К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2003. - 715 с.

8. Шигонін О. Класифікація вбивств з сексуальних мотивів / О.Б. Шигонін // Часопис Київського університету права. - № 1, 2011. - С. 275-279.

9. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования: (Некоторые теоретические положения). - М.: Изд-во МГУ, 1985. - 97 с.

*Каранікола О.П.,
здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 06.04.2013*

УДК 347.513

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ ПРИ ВІДШКОДУВАННІ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ МАЛОЛІТНІМИ, НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

Коваленко І. А.

Цивільному праву притаманне загальне правило, в якому умовами, при яких спрацьовує механізм цивільно-правової відповідальності, названо: наявність прав і обов'язків, порушення яких тягне за собою покладення на їх порушника мір цивільно-правової відповідальності; протиправне порушення особою покладених на нього обов'язків і суб'єктивних прав інших осіб; наявність шкоди або збитків, заподіяних протиправною поведінкою правопорушника; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника й шкідливими наслідками, що наступили; наявність вини правопорушника [1, 49].

Отже, цивільно-правова відповідальність настає лише за порушення цивільних прав і обов'язків, і тільки при наявності останніх може йти мова про відповідальність. Якщо ж суб'єкт не наділений сукупністю таких прав і обов'язків, то не можливе і їх порушення, а тому про відповідальність не може бути й мови.

Науково-теоретичною базою для здійснення цього дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, поміж яких, передусім, слід назвати роботи Г. Матвеева, В. Луця, Д. Бобрової, О. Підпригори, Є. Харитоновна, Н. Саніахметової, Н. Кузнєцової, Я. Шевченко, О. Дзери, А. Довгерта, В. Щербини, І. Бірюкова, Ю. Заїки, В. Гопанчука, С. Донцова, В. Глянцева, М. Мариніної, В. Грибанова, О. Йоффе, О. Красавчикова, М. Малєїна, В. Кудрявцева, Р. Халфіної та багатьох інших.

Мета статті - розглянути загальні положення цивільно-правової відповідальності таких учасників цивільних відносин, як малолітні та неповнолітні особи, визначити специфіку суб'єктного складу при відшкодуванні шкоди, завданої малолітніми, неповнолітніми третім особам.

Питання про наявність прав і обов'язків як умови цивільно-правової відповідальності також важливе при визначенні самого суб'єкта відповідальності. Це має особливе значення для випадків, пов'язаних із відшкодуванням завданої шкоди, оскільки інколи закон перед-

бачає відповідальність за завдання шкоди не самого заподіювача, а інших осіб. Характерним прикладом такої відповідальності в цивільному праві є відповідальність батьків за шкоду, завдану їхніми неповнолітніми дітьми.

Як відомо, цивільно-правова відповідальність має дві форми: деліктну (за позадоговірні збитки) та договірну (за порушення договірних зобов'язань). У цих межах виділяють і так звану "безвинну відповідальність". Зокрема, Г.К. Матвеев відносить сюди відповідальність власника джерела підвищеної небезпеки - у деліктному зобов'язанні, або відповідальність "професійного охоронця" майна, яке загинуло внаслідок казусу [2, 23].

Постає питання, чи можна віднести відповідальність батьків або осіб, які їх замінюють, за шкоду, завдану неповнолітніми, до так званої "безвинної відповідальності"? Висновок про те, що батьки відповідають не за свої власні дії може призвести до хибного твердження про відсутність підстав притягнення їх до цивільно-правової відповідальності. Тому, безумовно, відповідальність батьків за шкоду, завдану їхніми неповнолітніми дітьми, у жодному разі не можна віднести до розряду "безвинної відповідальності". До того ж законодавець з метою запобігання такому різночитанню чітко вказав на наявність вини відповідача.

З викладеного можна зробити висновок, що із загальних умов притягнення батьків до цивільно-правової відповідальності виділяються дві основні підстави - це неналежне виховання дітей і нездійснення нагляду за ними (що в кінцевому результаті призводить останніх до порушення встановлених у суспільстві правил поведінки, а саме до скоєння правопорушення). Чинне цивільне законодавство містить норму, яка наголошує, що відповідальність у цивільному праві настає тільки при доведенні вини заподіювача шкоди (ст. 1166 ЦК України). Тому відповідальність за шкоду, завдану неповнолітніми, батьки несуть лише за умови їхньої вини в неналежному вихованні й нагляді за дитиною [3, 129].

Деякою мірою поняття "неналежного виховання" та

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

“нездійснення нагляду” можна було б ототожнити, бо саме відсутність такого нагляду і є одним з різновидів невиконання обов’язків по вихованню дітей. Проте, на нашу думку, це різні речі. Дитина може отримати неналежне виховання, але за різних обставин деякий час буде перебувати під наглядом певної дитячої установи. Тому цілком закономірно, що ч. 2 ст. 1178 ЦК України передбачено: якщо неповнолітній, який не досяг 14 років, завдав шкоди в той час, коли він перебував під наглядом навчального, виховного або лікувального закладу, майнову відповідальність за шкоду несуть зазначені заклади [4].

Малолітні, які не досягли 14 років, за чинним в Україні законодавством не відповідають за шкоду, заподіяну ними іншим особам, також з використанням джерела підвищеної небезпеки. Зокрема, згідно зі ст. 1176 ЦК України за шкоду, завдану малолітніми у віці до 14 років, відповідальність перед потерпілим повинні нести його батьки або особи, які їх замінюють, при наявності загальних підстав відповідальності, передбачених ст. 1166 ЦК України, поведінка зазначених відповідальних осіб повинна бути протиправною та винною. Тобто законодавець чітко визначив коло суб’єктів відповідальності в цьому правовідношенні - це батьки (усиновлювачі) або опікуни. Проте слід зазначити, що суб’єкти майнової відповідальності розрізняються залежно від віку неповнолітнього [5, 24].

Характерною ознакою відносин майнової відповідальності за шкоду, завдану неповнолітніми, є те, що вони виникають не тільки між державою та заподіювачем шкоди - неповнолітнім, а й між державою й батьками (усиновлювачами, піклувальником) останнього [6, 95]. Тобто специфіка майнової відповідальності неповнолітніх пов’язана з особливостями суб’єкта відповідальності, яким є особа, що не досягла 18-річного віку, і знаходить своє вираження в механізмі й структурі відповідальності - у поєднанні з відповідальністю батьків. Крім того, виконання обов’язку по відшкодуванню шкоди стимулює батьків і неповнолітніх до різної за змістом і, навіть, формою поведінки: батьків - до дії, неповнолітніх - до бездії.

Однак відмінність порушених вимог закону ще не означає, що суттєво відрізняються за змістом правоохоронні правовідносини відповідальності, що виникають з приводу цих порушень. Оскільки наслідок скоєних правопорушень один - шкода, завдана дитиною, відшкодування якої слугує мірою відповідальності як для самих неповнолітніх, так і для їхніх батьків.

Статті 1178, 1179 ЦК України, вказуючи на те, що шкода, завдана малолітніми, неповнолітніми, повинна бути відшкодована батьками або особами, які їх замінюють, одночасно визначає й зміст відповідальності батьків - відшкодування шкоди. Застосування такої міри батьків не тільки з поведінкою неповнолітніх - заподіянням шкоди, але й з їхньою власною протиправною та винною поведінкою.

Цікаво зазначити, що відповідальність батьків за шкоду наступає за іншими підставами, ніж для неповнолітніх. Батьки безпосередніми заподіювачами шкоди не виступають, тому їхня відповідальність за зовнішніми ознаками нагадує інші види відповідальності за дії третіх осіб. Проте відповідальність батьків носить дещо інший характер, бо настає за власне правопорушення тому, що воно створює умови для іншого - правопорушення неповнолітнього. Отже, до заходів забезпечення виконання

зобов’язань (у цьому випадку пов’язаного із завданням шкоди неповнолітніми) відповідальність батьків не може бути віднесена. Вона, хоча й пов’язана з відповідальністю неповнолітніх, але базується на самостійних підставах.

Як уже зазначалось, батьки безпосередньо шкоди потерпілому не завдають, відтак, у зобов’язальні відносини з ним з приводу заподіяння шкоди не вступають. Їхній обов’язок відшкодувати шкоду виникає не тому, що вони її заподіяли, а тому, що не виконали свого правового обов’язку по вихованню дітей і нагляду за ними, що сприяло скоєнню неповнолітнім правопорушення. Тобто протиправність поведінки дітей виражається в заподіянні ними шкоди, а протиправність поведінки батьків, зобов’язаних виховувати своїх дітей і здійснювати за ними належний догляд - у невиконанні цього обов’язку [5, 25].

Отже, батьки відшкодовують шкоду, завдану малолітніми, неповнолітніми, притягуються до цивільно-правової відповідальності й караються за винне невиконання обов’язку по нагляду за дітьми та їхньому неналежному вихованню. Особливість цього покарання полягає в тому, що воно не носить штрафного характеру, а виражається у відшкодуванні шкоди, яка є наслідком винних неправомірних вчинків дітей.

Кваліфікація відшкодування шкоди батьками як міри відповідальності має ще один важливий наслідок. Відповідальність батьків, яка базується на їхньому власному правопорушенні, обов’язково передбачає, як уже зазначалося, наявність їхньої вини. Однак самі неповнолітні відшкодовують і збитки, яких завдали правомірно - у стані крайньої необхідності, або ж безвинно - у зв’язку з діяльністю джерела підвищеної небезпеки. Тоді як батьки, які беруть участь у відшкодуванні заподіяної малолітніми, неповнолітніми шкоди, відшкодовують їх тоді, коли поведінка неповнолітніх, у результаті якої наступила шкода, причинно пов’язана з винним невиконанням ними обов’язку по нагляду й вихованню дітей [7, 25].

Це означає, що обов’язок відшкодування батьками шкоди не завжди супроводжує аналогічний обов’язок, який виникає для неповнолітніх. Батьки не завжди зобов’язані брати участь у відшкодуванні збитків, нанесених їхніми дітьми. Їхня участь у відшкодуванні шкоди обмежується лише тими випадками, коли це відшкодування є вираженням їхньої відповідальності за поведінку малолітніх, неповнолітніх. Це знаходить своє підтвердження в ст. 1179 Цивільного кодексу, яка розділяє підстави для відшкодування шкоди неповнолітніх і їхніх батьків і яка пов’язує відповідальність батьків за шкоду, завдану дітьми, з їхньою власною виною. При цьому під виною батьків (усиновлювачів, опікунів або піклувальників) слід розуміти нездійснення належного нагляду за неповнолітніми в момент заподіяння шкоди або безвідповідальне ставлення до їхнього виховання, чи неправомірне здійснення батьківських прав стосовно дітей (потурання або заохочення пустощів, хуліганських дій, бездоглядність дітей, відсутність уваги до них і т. д.) [8, 13], наслідком яких стала протиправна поведінка дітей.

Оскільки батьки несуть майнову відповідальність при наявності своєї вини в нагляді й вихованні дітей, вони повинні бути звільнені від відповідальності: якщо обов’язок виховання та нагляду не порушували; якщо відсутня їхня вина за порушення цього обов’язку; якщо порушення обов’язку виховання й нагляду за дітьми причинно не пов’язано з поведінкою дітей, внаслідок якої настала шкода. Але, у свою чергу, відповідальні особи не можуть

звільнитися від відповідальності, намагаючись довести свою невинність завдяки посиленням, наприклад, на такі обставини, як відсутність їх удома в момент заподіяння підлітком шкоди; проживання окремо від дитини, і коли шлюб між батьками дитини розірваний або визнаний недійсним тощо [9, 342].

Сімейним законодавством України встановлено принцип повної рівності обох батьків у питаннях виховання дітей. Жоден з них не користується будь-якими перевагами. Тому при завданні шкоди неповнолітнім до відповідальності притягуються обидва батьки. Така ж сама відповідальність настає й тоді, коли шлюб між батьками дитини, яка заподіяла шкоду, розірваний, оскільки ч. 2 ст. 141 Сімейного кодексу України встановлено, що розірвання шлюбу між батьками не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини [10].

У справах про відшкодування заподіяної шкоди важливого значення набуває питання визначення кола осіб, які притягуються до відповідальності за ст.ст. 1178, 1179 ЦК України. Коли йдеться про осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, це, безумовно, - батько й мати заподіювача шкоди; коли дитина усиновлена - це усиновлювачі, і нарешті, якщо над дитиною встановлена опіка (піклування) - це опікуни або піклувальники.

Деяка інша ситуація складається тоді, коли шкода завдана дитиною, батьки якої не перебувають у зареєстрованому шлюбі. За загальним правилом, нести відповідальність повинні обидва батьки, якщо щодо дитини встановлено батьківство в передбаченому законом порядку. Якщо батьківство не встановлено, відповідає тільки мати, оскільки лише на неї покладено юридичний обов'язок виховувати позашлюбну дитину та здійснювати нагляд за нею. Батько позашлюбної дитини, щодо якого батьківство не встановлено, буде відповідати лише тоді, коли він призначений опікуном.

Іншим чином розв'язується питання про відповідальність батьків по відшкодуванні шкоди, завданої неповнолітніми у віці від 14 до 18 років. Такі неповнолітні визнаються деліктоздатними, тобто можуть самостійно й на загальних підставах відповідати за завдану ними шкоду. Однак не завжди вони володіють майном і мають заробіток, на який може бути звернено стягнення по відшкодуванню завданої шкоди. Тому стаття 1179 ЦК України передбачає, що в разі, коли в неповнолітнього віком від 14 до 18 років не має майна або заробітку, достатнього для відшкодування шкоди, шкода повинна бути у відповідній частині відшкодована його батьками або особами, які їх замінюють. При цьому батьки притягуються до відповідальності у справі як співвідповідачі не тільки за проханням позивача, а й за ініціативою самого суду. Така відповідальність батьків носить характер субсидіарної відповідальності. У цивілістичній літературі субсидіарна відповідальність визнається як додаткова відповідальність, коли поряд з боржником, у якого недостатньо коштів, на які може бути звернено стягнення, відповідальність несуть інші особи [1, 89]. Сама норма статті містить положення про те, що батьки або піклувальники несуть таку відповідальність лише за умови, якщо не доведуть, що шкода сталася не з їхньої вини. При цьому під виною батьків або піклувальників, так само як і в разі відповідальності батьків за шкоду, завдану дітьми у віці до 14 років, законодавець розуміє неналежне виконання обов'язків по вихованню дітей і здійснення неналежного нагляду за ними.

Якщо шкода завдана спільними діями декількох не-

повнолітніх, відповідальність батьків перед потерпілим визначається по принципу дольової відповідальності, тобто в рівних частках від суми збитків. Самі ж неповнолітні відповідають перед потерпілим солідарно.

У випадках, коли неповнолітній, який не досяг 14 років, заподіє шкоду під час перебування під наглядом навчального, виховного або лікувального закладу, відшкодування завданої шкоди покладається на перераховані заклади, якщо не буде доведено, що шкода виникла не з їхньої вини (ч. 2 ст. 1178 ЦК України). До названих закладів належать школи всіх профілів (загальні, спеціальні, інтернати), дитячі майданчики, дитячі кімнати, дитячі садки, дитячі ясла, санаторії, лікарні тощо. Під виною зазначених організацій слід розуміти вину їхнього працівника, яка полягає в нездійсненні ним належного нагляду за підлітком у момент заподіяння шкоди. Відповідна юридична особа має право вимагати через суд від винного працівника відшкодування збитків за нормами трудового законодавства.

Якщо шкода завдана неповнолітніми як з вини їхніх батьків (усиновлювачів), опікунів, так і з вини навчальних, виховних чи лікувальних закладів, то застосовується принцип часткової відповідальності названих фізичних і юридичних осіб відповідно до ступеня їхньої вини [9, 343].

Правильне визначення кола осіб, які можуть притягатися до цивільно-правової відповідальності за неналежне виховання дітей і здійснення нагляду за ними (внаслідок чого було завдано шкоди іншим особам), допоможе суду встановити об'єктивну істину в справі, буде гарантією винесення законного й обґрунтованого рішення, а також сприятиме поліпшенню судової діяльності, спрямованої на захист інтересів громадян, юридичних осіб та інтересів держави, що охороняються законом.

Література

1. Грибанов В.П. Ответственность за нарушение гражданских прав и обязанностей. - М. - Знание. - 1973. - 96 с.
2. Матвеев Г.К. Подстави цивільно-правової відповідальності // В кн.: Сучасні проблеми держави і права. - К. - Либідь. - 1990. - С. 22-25.
3. Донцов С.Е., Глянцев В.В. Возмещение вреда по советскому законодательству. - М. - Юрид.лит. - 1990. - 272 с.
4. Цивільний кодекс України. - К. - Видавництво ПАЛІВОДА. - 2012. - 280 с.
5. Четчина З. Возмещение вреда, причиненного несовершеннолетними // Сов. юстиция. - 1974. - № 5. - С. 24-26.
6. Шевченко Я.М. Правове регулювання відповідальності неповнолітніх. - К. - Наукова думка. - 1976. - 190 с.
7. Мироненко В.П. Відповідальність батьків за шкоду, заподіяну їхніми неповнолітніми дітьми // Науковий вісник НАВС України. - 1998. - № 4. - С. 23-30.
8. Четчина З. Решения по искам о возмещении вреда, причиненного несовершеннолетними // Сов. юстиция. - 1973. - № 6. - С. 13-15.
9. Підпригора О.А., Боброва Д.В., Воронова Л.К., Дзєра О.В. Цивільне право України. - К. - Вентурі. - 1996. - 480 с.
10. Сімейний кодекс України. - К. - Велес. - 2012. - 64 с.

*Коваленко І.А.,
викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту
права і психології
Національної академії внутрішніх справ,
Надійшла до редакції: 30.04.2013*